

Българите в Северното Причерноморие
изследвания и материали
том шести

МЕСТОИМЕННАТА СИСТЕМА В
ЧИЙШИЙСКИТЕ ГОВОРИ (БЕСАРАБИЯ)

Светлана Топалова

Местоименията са особена категория думи (според някои учени те не са отделна част на речта), които “указват” предмети и признаци¹, “насочват, без да назовават, към предмети, признаци, обстоятелства”², с тях може “да се замести съществително, прилагателно или числително име”³.

Местоименията са обект на вниманието на доста учени⁴. Обикновено традиционно ги разглеждат откъм граматичната им структура, по-рядко – откъм семантиката⁵. Отделна монография върху този клас думи принадлежи на Р. Ницолова⁶.

Цел на това съобщение е да се представят местоименията в един източнобългарски преселнически тип говори – ч и й ш и й с к и я тип в Бесарабия.

Чийшийските говори остават засега най-непроучените говори в Бесарабия. Съществуват няколко версии относно произхода и прародината (конкретните райони в България) на чийшийците или туканците⁷. Едните учени съотнасят техния език с мизийския Ъ-тип говори (С. Бернщейн и др.), другите го свързват с балканските диалекти (Е. Чешко, Т. Попова и др.)⁸.

Чийшийската група⁹ е очертана за пръв път от С. Б. Бернщейн и неговите колеги – в нея влизат говорите на селищата Чийший (Городнее) (Ч.), Калчево (К.), Импуцита (Владичен) (В.), Бановка (Б.) в Болградско, Ташбунар (Каменка) (Т.) в Измаилско, Нагорное в Ренийско (Н.) и на град Измаил (И.) (Украйна). Пази се и в някои таврийски села и в един от говорите в Шоп-Тараклия (Молдова).

Тук ние представяме като цялостна система местоименията в бесарабските чийшийски говори – в “Атлас българских говоров в СССР”

(М., 1958) е картографирано показателното местоимение *тоо, таа, тие* (*т'аа*) (Карта 57).

Описанието на тази част на речта в чийшийските говори ще ни даде възможност, от една страна, за по-ясна представа за тези говори като един отделен тип и, от друга страна, за една по-интересна и различна от книжовния език непроучена досега местоименна система (авторът на това съобщение е носител на чийшийския тип говори).

Според значението си местоименията тук се делят на същите девет групи, както и в книжовния език: лични, притежателни, възвратни, показателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни. Представяме последователно всяка от тях.

Табл. 1 ЛИЧНИ МЕСТОИМЕННИЯ

Число	Лице	Именителен падеж.	Винителен падеж		Дателен падеж	
			пълна ф.	кратка ф.	пълна ф.	кратка ф.
Ед. ч.	1	ас	мѐни (мѐн'ъ)	мъ (ма)	{ мѐни (мѐн'ъ) ми гѐби (гѐб'ъ) ти нѐгу му нѐгъ и нѐгу му	
	2	ти	тѐби (тѐб'ъ)	тъ (та)		
	3 м. р.	той	нѐгу	гу		
	ж. р.	т'а	нѐгъ	гъ (га)		
	ср. р.	то	нѐгу	гу		
Мн. ч.	1	ниѝ (рядко <i>миѝ</i>)	нас	нъ	нъ нас	ни
	2	виѝ	вас (или <i>вази</i>)	въ	нъ вас	ви
	3	тиѝ	т'ах (т'аѝ)	ги	нъ т'ах (и т'аѝ)	им (м)

При различните местоимения за единствено число именителен падеж няма различия: *ас* (от стб. **А3Ъ**, среща се основно в балканските и мизийските говори), *ти, той, т'а, то*. Изконно чийшийската форма за 1 л. мн. ч. е *ниѝ*, но спорадично в речта на младите жители от с. Чийший, с. Бановка и град Измаил и в централната част на с. Калчево се среща формата *миѝ*. Формата *тиѝ* за 3 л. мн. ч. е образувана изглежда по аналогия с диал. *ниѝ виѝ*: *Нѝѝ сни убъви, пък виѝ сви прѝсти* (К.), *Тѝѝ ги ѝ срам ут мѐн'ъ* (И.), *Мѝѝ ѝдим* (Б.) *И мѝѝ сни ѝръ* (Ч.).

Важно е, че за дателен падеж в проучваните говори са познати само предложни конструкции *нъ* + пълна форма на вин. падеж (вж. табл. 1.)

Вариантите *мѐни* и *мѐн'ъ*, *тѐби* и *тѐб'ъ* се обясняват от социолингвистично гледище – първата форма с *-и* предпочитат възрастните хора, само в Измаил като че ли се предпочитат само новите *мѐн'ъ* и *тѐб'ъ* (важи и за съответните дателни форми): *Пудърѝ нъ мѐни цвита* (Т.), *Квѝ ѝскъш ут мѐни?* и *Нъ тѐб'ъ ли гу дунѐсаѝ?* (К.), *Т'а ти купи нъ тѐб'ъ зилѐнъ рѝзъ* (И.), *У мѐни ѝмъ пърѝ* (Б.) и др.

За 1 и 2 л. мн. ч. формите са *нас, вас* и само в Калчево се запазва по-старото *нази, вази* (удължени форми на косвен падеж)¹⁰. *У вас ридът* (Ч.) *Аѝ ѝдъ къди вас* (И.), *Пѝтъѝ нас* (Б.), *Нъ нази гу дунѐсаѝ мо, бабо. У вази ви гурѝ свѐтъ ф кѝфн'ътъ* (К.).

Интересното е, че в речта на младите калчевци, обикновено най-добрите билингвисти, наред с “калчевските” форми се срещат и “чийшийските” *нас, вас*: *У вас вѝри* (К.). Кратките форми за винителен падеж *нъ* и *въ* в чийшийските говори са образувани по аналогия с *мъ, тъ*: *Увѝжѝвѝтъ ли вѝ?*

Дублетните форми *мъ* и *ма*, *тъ* и *та*, *т'ах* и *т'аѝ* фонетично са обусловени: *Вѝкѝтъ мъ* (К.) и *Вѝкѝтъ ма* (Б.), *У т'аѝ рабутъ. У т'ах съ* (Ч.).

От винителния падеж интерес представляват формите *гъ, негъ* (3 л. ед. ч. ж. р.), които се появяват на мястото на *я, нея*, вероятно под влияние на *гу, негу* (м. и ср. р.). С. Б. Берщейн доказва, че това е едно по-ново явление¹¹ в бесарабските говори. Сега бълг. *я (ѝа)* се среща само в народните песни, докато в “Атласа...” за чийшийските говори все още са посочени формите *а, га* (този преход се осъществява и в българските говори – в някои тракийски, родопски и преходни): *Извѝкъѝ гъ негъ* (Н.).

Поради бързата реч на чийшийците в проучваните говори след гласна може да изпада *и* в кратката местоименна форма за 3 л. мн. ч. *им*, особено в диалекта на с. Калчево: *Къѝѝ м бе, Ивѝне. Дѝдаѝ м пет кѝпѝѝки* (К.).

ПРИТЕЖАТЕЛНИТЕ местоимения по принцип не се различават от притежателните в книжовния език (вж. табл. 2.).

Таблица 2

Число	Лице	Единств. число			Мн. ч. Кратка ф.	
		Мъжки род	Женски род	Среден род		
Ед. ч.	1	мѝѝа ѝ ¹²	мѝѝъ	мѝѝу	мѝѝи	ми
	2	твѝѝаѝ	твѝѝъ	твѝѝу	твѝѝи	ти
	3 м. р.	нѝѝуф	нѝѝувъ	нѝѝуву	нѝѝуви	
	в ср. р.		нѝѝоо	нѝѝоуѝ	нѝѝуѝ	му
ж. р.	нѝѝи	нѝѝиъ	нѝѝиу	нѝѝиѝи	ѝ	
		нѝѝѝи				

Число	Лице	Единств. число			Мн. ч.	Кратка ф.
		Мъжки род	Женски род	Среден род		
Мн. ч.	1	наш	нашь	нашу	наши	ни
	2	ваш	вашь	вашу	ваши	ви
	3	тѣйън (т'айън)	т'айиъ	т'айну	тѣйни	им (м) (т'айни)

Важното, което трябва да се знае за тези местоимения, е, че те почти никога не се употребяват нечленувани: Т'а мѡйтъ систра. Вашту дитѣ бѡлну (Т.), Вашти лица ни слѹшгът (И.), Мѡйуту дитѣ изб'агъ (Б.), Нашти ѡръ фл'агаа (К.), Тѡй мѡйаа син. Тва твѡйаа къръндаш (Н.), Т'айинти прѣблѣми съ нашчи (И.), Т'айнугу кѹчи лай (В.). Много рядко се среща в изследваните говори: Мѡйу дитѣ. Мѡйъ унѹкъ. Мѡи книги. Наш чул'ак ли й? Наши съ оръ, свуйнѣ.

Притежателните местоимения се членуват като прилагателни имена: мѡйаа – мѡйтъ – мѡйту и мѡйуту – мѡйти,...; наш'аа – наштъ – нашту – нашти и т. н. В 3 л. ед. ч. формите са: за мъжки и среден род нѣгув'аа – нѣгоо тъ (за по-възрастните *нѣгувѣтъ*) – нѣгѹту (за по-възрастните *нѣгувуту*) – нѣтуйти (и *нѣгувити* при по-възрастните): Наш'аа бѣштѣ бѣши лѡш (Т.) Нѣгоо тъ жина мълчй синкуту врѣми. (К.) и т. н.

По-нова е формата *нѣгоѡту* вм. *нѣгѹту* (с прехода *уѹ > оѡ*), която е характерна за младото население. Прогресиращо явление са формите с *шт > шч* пред *и*, например: *нашчи, вашчи* вм. *нашти, вашти*, срв. *Вашчи ли съ илѣцици?* (К.) и др.

ВЪЗВРАТНИТЕ местоимения биват възвратнолични: *сѣби си*, кр. ф. съ – вин. п.; *нъ сѣби си* (рядко *нъ сѣб' си*), кр. ф. *си* – дат. п. и възвратно притежателни *свой* – член. *свѡйаа, свѡйъ* – член. *свойтъ, свойтъ*; *свойу* – член. *свойту, свойуту*; *свѡи* – член. *свойти* и кр. ф. *си*: Тѡй саму сѣби си убйчъ. Нъ сѣби си дунѣси. Свѡйуту ни булй и ни тижй.

Нечленуваната форма на възвратно-притежателните местоимения се употребява рядко и при това в значение “близък, роднина”: Свѡи сни с тѣх.

Характерното за този вид местоимения е, че те се съчетават с кратката форма *си*: Прибирй ф свѡйтъ си кѣштъ. Глѣдъй саму ф свѡйтъ си пѣнйцъ (К.), Зъгѹбих свѡйуту си здрави нъ таа рабутъ (И.) и др., но Прибирй ф свѡйтъ кѣштъ (Б.).

В чийшийските говори възвратноличните форми могат да се заменят с обикновени лични, а пък възвратнопритежателните – с обикновени форми на притежателните местоимения: Мѡй нѣгу си пѡйчи глѣдъ. Тий дъ видѣт

т'ах си пѣрѣм. Вършити си вий ваштъ рабутъ. С'акуй мѡйкъ глѣдъ нѣинити си лица (К.), Кѹпъх нъ мѣни си рѡклъ, зимй и нъ тѣби си (Ч.) Нъ сѣби си кѡзвѣм р'атку ний кѡзвѣми нъ мѣни си. Т'а мѣсли саму зъ сѣби си. Нъ нѣгу си прѡсту прай (В.) и др. (характерно е за западните, рупските и частично мизийските говори в България¹³).

Необходимо е да се отбележи, че замената като правило се среща в речта на възрастните чийшийци, а пък младите употребяват “изконната” възвратна форма, вероятно под влияние на руския език, срв. диал. Нъ сѣби си нълѣй – нъ тѣби си нълѣй – нълѣй си и рус. Налѣй себе – себе налей.

ПОКАЗАТЕЛНИТЕ местоимения са представени в табл. 3:

Таблица 3

		единствено число			множ. число
		мъжки	женски	среден	
За предмети и лица	{ за близки	мъжки	женски	среден	тѣѣ
	{ за далечни	тѡѡ	таа	тва	
За признаци		унѡѡ	унаа	ува (унаа)	унѣѣ
За количество		тѣкѣф	тѣгѣвъ	тѣковъ (тѣкѡѡ)	тѣкйвъ, (тѣкѣѣ)
					тѡлкувъ
					(тѡлкоѡ)

Показателните местоимения за предмети и лица много добре разграничават чийшийските и чувшмелийските говори в Бесарабия. Изконно чийшийски са формите *тѡѡ, таа, тѣѣ* (тва); *унѡѡ, унаа, уна* (и *унаа*), *унѣѣ*: Извйкѣй таа жина. Пупитѣй унѡѡ мъж зъ уна дѣлу (К.) Унѣѣ кѡтки кришч' аа (Б.), Уна дитѣ (Б.). Ако в “Атлас болгарских говоров в СССР” са посочени формите *тоо, таа, тие* (т'аа), то ние след около почти половин век фиксираме в чийшийските говори само *тѡѡ, таа, тѣѣ* (и *еѣ > еѣ*).

Под влияние на подбалканските (сливенски тип) говори спорадично се срещат и *тѡѡ, тѡѡ* (тѡѡ), *тѣѣ* и др.: Таз жина (В.), Тѡлкус пѣрй (И.).

Подобно на мизийските и балканските говори¹⁴ тук като показателно местоимение се използва третоличното местоимение за ед. ч.: Нѣгу ден бѣши. Нѣгъ нъш стѣна (К.), Нѣгу дитѣ плѣка (Т.), Нѣгу ден дувѣдаа, (И.).

Другите местоимения са: за посочване на признак: *тѣкѣф* – член. *тѣкѣв'аа, тѣкѣвъ* – *тѣкѣвѣтъ, тѣкѣвъ* (при младите *тѣкѡѡ*) – *тѣкѡѡту*, мн. ч. *тѣкйвъ* (и *тѣкѣѣ*, рядко *тѣкйви*): Тѣкѣѣ крѣсйви б'аа. Нѣ тѣкѣв'аа нож дай, ми друг'аа (К.), Тѣкову ѹбуѹ мумйчинци! Тѣкйви плѡхи прѣгрѣми съ ф

институтът (И.), Тъкъв дитè кръсиву (Б.); за посочване на количество: *тòлкувъ* (при по-младите информатори *тòлкоо*): Тòлкоо врèми чька̀ли, чи двà ча̀сè н'амь дь пуча̀кът (Б.).

Тук е необходимо да се отбележи, че броят на показателните местоимения значително нараства чрез прибавяне на различни модификационни морфеми (по Б. Велчева), които биват два вида: предпоставна *ъй*: *ъй_тв̀а̀*, *ъй_т̀ѐ*, *ъй_т̀к̀ъ̀ф̀*, и задпоставни *-нъ*, *-къ*, *-нъкъ*: *т̀в̀ан̀къ̀*, *у̀в̀ан̀къ̀*: Зимй т̀к̀ъ̀в̀нтъ с̀ум̀къ или унà_н̀йа шèр'ънтъ. Но не всички модификационни частички се срещат в чийшийските селища, а в град Измаил ние изобщо не фиксирахме подобни форми. В друго чийшийско селище – с. Калчево, задпоставните морфеми могат да се прибавят и към личните местоимения: *А̀с_н̀йа* н̀лий ти к̀з̀в̀а̀х!... Нàзи_н̀йа к̀й нъ п̀йта?! Във всички случаи те подсилват значението на думата (изречението), без да го изменят¹⁵.

В проучваните говори съществуват още едни посочващи форми (показателят близост/далечина е маркиран със специални форми), които ние смятаме да т и п и ч н о ч и й ш и й с к а о с о б е н о с т: за близък предмет – *ъй_г̀ò* за мъжки и среден род, *ъй_г̀à* за женски род, *ъй_г̀è* (К.) *ъй_г̀'а* (Ч.) и *ъй_г̀à* (Б.) за множествено число; за далечен предмет – *ъй_г̀у* за мъжки и среден род, *ъй_г̀з* за женски род, *ъй_г̀й* (К., Ч.) и *ъй_г̀з* (Б.) за мн. ч. Обикновено тези форми се съпровождат с жест + засилена емоционалност, например: *Ъй_г̀* дèй б̀рад̀в̀тъ, п̀къ *ъй_г̀ò* дè н̀ожь, н̀или ги в̀иж̀д̀ш?! (= ето къде е б̀рад̀вата, п̀къ ето го (тук) ножа, не ги ли в̀иж̀даш) (К.), *Ъй_г̀йи* де с̀в̀ в̀иж̀д̀тъ (= ето ги там, далече) (Ч.), *Ъй_г̀ò* с̀тòл̀читу (Б.).

Тези форми изглежда са образувани от показателната частица (предпоставна морфема) *ъй* и кратки местоименни форми за 3 л. ед. ч. вин. п. (формите *га*, *го*, *ге* приличат на такива, но не се използват самостоятелно). Възможно и да са се развили от характерното за българския език удвояване на допълнението с третолични местоименни форми.

Тези показателни форми могат да се употребяват самостоятелно (вж. по-горе), с друга показателна форма (тогава се вземат формите *ъй_г̀ò* за близък и *ъй_г̀у* за далечен предмет): Искьм *ъй_г̀ò* *ъй_г̀т̀к̀въ̀* р̀изь. Зимй *ъй_г̀* унàй чинèе (К.) и само формата *ъй_г̀ò* функционира вече като показателна частичка “ето”: *Ъй_г̀ò* иди нъ унв̀а мум̀йчи м̀айкь му (И.), *Ъй_г̀ò* идь (Б.) и др.¹⁶

ВЪПРОСИТЕЛНИТЕ местоимения в чийшийските говори са представени в таблица 4:

Таблица 4

	единствено число			Обща за ед. и	
	мъжки	женски	среден	множ. ч.	множ. ч.
За лица и предмети	к̀й	куй̀а (рядко – куй̀а)	куй̀е	куй	к̀в̀ò или к̀ò
За признаци	к̀ф	к̀в̀а	к̀в̀ò	к̀в̀и	
За притежание					ч̀йй
За количество					к̀òлку

Както се вижда, липсват някои български форми като *колкав*, *колчав* и др.

Ако местоимението *кой* се употребява самостоятелно, се появяват формите *кòгу* (вин. п.) и *нъ кòгу* (дат. п.): Кòгу в̀икьт? Нъ кòгу д̀авьт? Други примери: К̀й дув̀дà (Ч.), Куй н̀итки зè (Б.), К̀в̀и п̀ри р̀р̀снъ?, К̀ти тр'̀абь (В. и Т.), и К̀в̀ò искьш ут м̀ен'ь (К., Б., Ч.). В речта на българите от Измаил се срещат и двете форми *к̀в̀ò* и *к̀ò* + Куй̀а дитè? (И.).

Към въпросителните местоименни форми може да се отнесе и *што*: Штò зь к̀ст'ум? Штò зь б̀улкь м̀ърдзилъвь? (рус. Что за костюм?).

За притежание се използва обща форма *чий* вм. книж. *чий*, *чия*, *чие*, *чии* и все по-често предложното съчетание *нъ когу*: Ч̀йй т̀аа кук̀òшкь? Ч̀йй т̀аа фуф̀айкь (Б.). Ч̀йй т̀ва прьсè? (К.) и др.

В някои чийшийски говори все по-активно се употребяват формите *кой*, *куй̀а*, *куй̀е* вместо диал. *чий*¹⁷ и местоименията за признаци *к̀ф*, *к̀в̀а*, *к̀во*, *к̀ви* в Бесарабия се заменят със същите местоимения за лица: Куй̀а м̀ш̀ийнъ м̀инà? Куй̀е дитè пл̀ачи? К̀й куст'ум ублèчи? (това важи и за подобните **неопределителни** и **относителни** форми).

ОТНОСИТЕЛНИТЕ местоимения в чийшийските говори служат, както и в книжовния български език, “за връзка на подчинено изречение с главно”¹⁸. Те се образуват от въпросителните с помощта на частицата – *ту*.

Таблица 5

	единствено число			Обща за ед. и	
	мъжки	женски	среден	множ. ч.	множ. ч.
За лица предмети	к̀йту	куй̀ату	куй̀ету	куйту	к̀в̀òту или к̀òту
За признаци	к̀фту	к̀в̀ату	к̀в̀òту	к̀в̀иту	д̀ету
За притежание					ч̀ййту, нъ к̀òгуту
За количество					к̀òлкуту

Примери: Куйѐту пуф̀ани, сй̀чку пра̀й. Кв̀дту ч̀уй и тй̀к – нъ нѐгу (К.), Зѐ ли си, кв̀иту иска̀?(Б.), Пишѝ си, к̀длкуту й̀скъш (Ч.), Нъ к̀дугу б'а̀а, вѐчи ги н'амъ. =Чй̀йту прь̀й б'а̀а, вѐки ги н'амъ (К.).

Както във всички източнобългарски говори⁹, в чийшийските относителното наречие *дѐту* (по-рядко *дет*) заменя относителните местоимения за признаци и за лица: Искъм уд уно̀д т̀орт, дѐту фчѐръ упѐчи (И.), Къжй̀ кв̀дту иска̀ дъ к̀ажиш (Къжи тва, дѐту иска̀ дъ к̀ажиш) (Т., Ч.), Дай̀ ми тѐѐ кь̀нфѐти, дѐту фчѐръ ги к̀упи (Б.).

НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ местоимения в проучваните говори очертават по-интересна и по-различна система, отколкото в книжовния език (табл. 6.). Наред с изконните неопределителни форми се използват и относителни местоимения като правило с частица *си*, която в този случай играе смислоразличителна роля за разлика от книжовната реч, и засега в речта на чийшийците превалират “новите” форми.

Таблица 6

	единствено число				Обща за ед. и множ. ч.
	мъжки	женски	среден	множ. ч.	
За лица и предмети	н'акуй (субст. за м., ж., ср. р и за мн. ч)				нѐшту кв̀дту си, к̀дту си (квот_си, ког_си)
	к̀йту си (к̀йт_си)	куй̀ату си (куй̀ат_си)	куй̀ѐту си (куй̀ѐт_си)	куй̀ту си (куй̀т_си)	
За признаци	н'а(къ)къф				нѐшту кв̀дту си, к̀дту си (квот_си, ког_си)
	къфту си (къфт_си)	кв̀ату си (кв̀ат_си)	кв̀дту си (кв̀от_си)	кв̀иту си (кв̀ит_си)	
За притежание	_____ ; нъ н'акуй (нъ к̀дугу си, нъ когуг_си)				нѐшту кв̀дту си, к̀дту си (квот_си, ког_си)
	чй̀йту си, чй̀йт_си (субст.)				
За притежание	нѐкулку (н'акулку) (н'акуй)				нѐшту кв̀дту си, к̀дту си (квот_си, ког_си)
	к̀длкуту си, к̀длукт_си				

Примери: К̀дту си глѐвътѐ мъ булй̀ (В.), К̀йту си дувд̀а (Ч.), Ти к̀фту си нирь̀збр̀ан си сть̀нал. К̀учи чй̀йт_си бѐфна̀. Прис к̀длкуту си мину̀ти млькнѐ (К.), К̀йту си пу̀тракѐ в_в̀рътатѐ. Кв̀ату си жин̀а дудѐ (Б.), Т'ак̀вдту си нъ̀прами (И.), К̀фту си чул'ак ть̀трѐси. Кв̀дту ми миш̀ай нъ̀ ук̀дту (Т.) и др.

Най-сигурен фактор за съотнесеността на формата с определена група местоимения за получателя (адресата) на съобщението е ролята в изречението: относителното в ролята на неопределително се среща само в простите изречения, докато в своята си функция те изпълняват ролята на съюзна връзка между главно и подчинено, срв. Чй̀йту дитѐ нъ̀бѐѐ (= нечие дете наби́ха) и Чй̀йту дитѐ нъ̀бѐе, тѐй и му тр'абѐ (= чието...); Жѐ бѐй шѐф'ор или к̀фту си др̀ук (=някой) и Бѐдй̀ к̀фту м̀йш (=каквта), дори частицата *си* понякога може да се изпуска: Май̀ кв̀дту рь̀кѐе тѐ нй̀ нив̀ажнѐ (К.), К̀йту чул'ак дув̀д̀а (В.).

Наред с традиционното *н'а(къ)къф* и новото *к̀фту си* в чийшийските говори са фиксирани още едни дублетни форми за признак: *к̀йту си*, *куй̀ат_си*, *куй̀ѐт_си*, *куй̀т_си*: Куй̀ату жин̀а тѐ вй̀кѐ (Б.) Куй̀т_си диц̀а шч̀уп'а̀а м̀ п̀ртичкѐтѐ. К̀йт_си мь̀ш тѐ трѐси (К.).

Формите *к̀йту си* и *к̀йт_си*, *к̀йти си* и др. са фонетични варианти, от които първата характеризира основно речта на по-възрастните, другите две са по-нови.

Подобни форми се появяват при отнаренчните местоименни форми:

	някъде	някак	някога
княж.:			
диал.:	нѐйди си дѐту си (дет_си)	н'акѐк си к̀кту си, (кь̀кт_си)	н'авгѐ г̀ату си, гат_си

Жѐ к̀нчѐ дѐту ф̀ май̀. Кь̀кт_си пак сѐ изримѐкнѐ. Г̀ату си и а̀с ш_си к̀ажѐ сл̀дугу (К.), Дѐту си зь̀бр̀авих к̀шил'окѐ (И.), Т̀ату си жѐ пур̀аснѐ (Б.)

С неопределително значение в говорите се използва числителното *един*, обикновено в приказките: Жув'ал̀ иднѐ б̀абѐ и идн̀о д'̀аду (К.).

Неопределителни местоимения с други частици: Трѐсй̀л иѐди к̀й си фчѐръ. Измй̀й кв̀а дѐ йѐ сь̀дй̀нѐ.

Неопределителните местоимения са предмет на друго специално изследване. Тези и подобни езикови явления, разгледани в него, ни водят към извода, че този езиков закон се е развил от “звукова прилика между два различни вида местоимения (рус. неопред. *кто-то* и бълг. отн. *к̀йту*) в резултат на дълго съжителство на два славянски езика – български диалектен и руски, и е довел до създаване на нова местоименна форма, която измества изконната българска (бълг. неоп. *някой* и др.)”²⁰.

В полза на това твърдение е и фактът, че явлението се среща не само в чийшийските, но и в балканските, тракийските и други говори в Бесарабия (но не и в България). Новите дублетни форми преобладават в речта на младите, а те, както знаем, са най-добри билингвисти.

ОТРИЦАТЕЛНИТЕ местоимения се образуват подобно на книжовните от въпросителните с частица *-ни*, от тях не се променя само местоимението за признаци (таблица 7).

Таблица 7

За лица и предмети	нйкуй (генерализирана форма) нйшту (субстантивизирана форма)			
За признаци	нйкъкъф	нйкъкъв	нйкъкъву	нйкъкъви
За притежание	—	нъ нйкуй (генер. ф.)		
За количество	нийдйн	нийнъ	нийнò	нийнй

Пимери: Нйкуй път тѣй ни мъ йатши. Нъ нйкуй ни тр'абъш (К.), Нйшту нй мъ интирисувъ (Н.), Нйкуй ништѣ (И.) и др.

Интересно е, че почти не се среща бълг. *николко*, но пък от съчетанието *ни то един, ни то една, ни то едно, ни то едни* се е развила нова отрицателна форма *нийдйн, нийнъ* или *нийна, нийнò, нийнй*: Нийнò ликарству нй ми пудхождъ (И.), Нийна на дудѣ (Т.), Нийнъ къпѣйкъ ни йкъм (Б.), Нийдйн бан н'амъ ти зѣмъ, нйшту, нйкъкви пѣрй (К.) и Нийдйн ни пусѣгнъ (= *никой не посегна*, диал. *нйкуй ни пусѣгнъ*).

В речта на младите калчевци и бановци спорадично се срещат формите *ничийън, ничийнò, ничийну, ничийни* вм. *книж. ничий, ничия, ничие, ничии* и диалектното съчетание *нъ нйкуй*: Ничийну кучи (Б.), Таа кòткъ ничийнъ (К.), възможно под влияние на руското *ничейный, -ая, -ое, -ые* (омонимични са формите *нъ нйкуй* (на никого) и *нъ нйкуй* (ничий, ничия и т. н.), подобно на *нъ кòгуту* (от *на когото* и *чиито*) и др.

ОБОБЩИТЕЛНИТЕ местоимения са представени в табл. 8:

Таблица 8

За лица и предмети	с'акуй (генерализирана форма)			
За признаци	с'акъкъф	с'акъкъв	с'акъкъву	с'акъкъви
За количество	сйчк'аа	сйчкъгъ	сйчкуту	сйчкити
	сйнк'аа	сйнкъгъ	сйнкуту	сйнкити

Местоименията за лица и предмети са се генерализирали вече в *с'акуй*: С'акуй жина нѣе инà. С'акуй път праа пу свòйму (К.).

За признаци се използва *с'акъкъф* и др.: С'акъкви òрѣ ймъ пу свитѣ; с обобщаващо значение са неизм. прилагателни *катъ* (гр.) и по-новото (от

рус.) *каждъ* (инѣ): Катъ идйн ден зѣ дѣ вълй дѣш. Каждъ инѣ дзàрѣн пйй чѣрнѣ вудѣ (К.)

Интересни са дублетните форми за количество *сйчк'аа* и *сйнк'аа* и под. (винаги членувани). Те са абсолютно взаимозаменяеми и е трудно да се определи коя е доминираша: *Сйнк'аа св'ат убикуй* (В.), *Убраа сйнкити пѣрй*. *Убикуй сйчк'аа св'ат* (Ч.), *Иѣди сйнкити пѣрѣт* (К.), *Сйчки дица съ убѣй* (Б.) и др.

И така, представените местоимения в чийшийските говори в Бесарабия като цялостна развиваща се система с оглед на книжовния български език показват, че са добре запазени и повтарят в общи черти местоименната система в книжовната реч.

Местоименията в проучваните говори почти не се различават в диалектно отношение, което говори за особен единен (чийшийски) тип говори. По тези особености, представени тук, проличава източнобългарският му характер (по-скоро североизточният).

Естествено е, че има и някои различия, които могат да бъдат:

– остарели форми, например удължените лични форми *нази* и *вази* в Калчево и др.;

– резултат на естествено диалектно развитие (*гъ, негъ*, вм. *я, нея*; генерализираните форми *н'акуй, с'акуй, чий* и др.);

– влияние на билингвизма на чийшийците (неопределителните форми *кòйту си, кòфту си* и под. вм. *книж. някой, ниякакъв* и др.).

Вариантите като правило са обусловени от съседното влияние, особено на подбалканския тип говори в Болград и околностите му, срв. чийш. *тоо* и балк. *то̀с* и др., и от социолингвистични причини (*тѐби, м̀ени* при повъзрастните и *тѐб'ъ, м̀ен'ъ*; калчевското *на̀зи, ва̀зи* и при добрите билингвисти *нас, вас* и пр.).

В чийшийския тип говори в Бесарабия може да се говори за наслоявания на следните особености:

– книжовнобългарски (отделни групи местоимения и др.);

– източнобългарски (*дету* вм. *койту, куйату, куйету, куиту* и др.);

– бесарабски (*койту си, квату си* вм. *книж. неоп. някой* и др.);

– чийшийски (*ѣй го* и *ѣй ту* за близък и далечен предмет и др.).

БЕЛЕЖКИ

¹ Пашов, П. Практическа българска граматика. С., 1989, с. 83.

² Ницолова, Р. За значението на българските неопределителни местоимения. – В: Помагало по българска морфология. Имена. С., 1978, с. 435.

³ Стоянов, Ст. Граматика на българския книжовен език. С., 1993, с. 286.

⁴ Вж. подробна библиография в: Стойков, Ст. Българска диалектология. С., 1993, 254–257; Помагало..., 464–466.

⁵ Ницолова, Р. Цит. съч., с. 437.

⁶ Ницолова, Р. Българските местоимения. С., 1986.

⁷ Курдова, Св. Бесарабските българи в Болградско – исторически и лингвистични бележки. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том трети. В. Търново, 1994, 313–319; Топалова, Св. За историята и езика на туканците в Бесарабия (с лингвистичен материал от Болградско). – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том четвърти. В. Търново, 1995, 389–399.

⁸ Подробно за това вж.: Топалова, Св. Чийшийските говори в Бесарабия. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том пети. В. Търново, 1996, 375–382.

⁹ Атлас българских говоров в СССР. М., 1958, с. 35 и сл.

¹⁰ Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 164.

¹¹ Бернштейн, С. Б. Из истории конъюнктивных местоимений в болгарских говорах. – Вестник Московского университета, 1949. Вып. 2. М., 1954, 74–75; Атлас..., с. 67.

¹² За тези низходящи полудифтонги вж.: Топалова, Св. Съчетанията ай, еѣ, об, уѣ (ий) във вокалната система на калчевския говор (Бесарабия) – Проглас. В. Търново (под печат).

¹³ Стойков, Ст. Цит. съч., 254–255.

¹⁴ Цит. съч., с. 256.

¹⁵ Велчева, Б. Показателни местоименни форми в българските говори. (Обща типологическа характеристика). – Известия на Института за български език, 20, 1971, 233–234.

¹⁶ Топалова, Св. Особени показателни форми в чийшийските говори (Бесарабия). – Доклад, представен на конференцията "Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения «Професор Иван Гълъбов»", В. Търново, 1997 (под печат).

¹⁷ Стоянов, Ст. Цит. съч., с. 299 (...в някои диалекти в България вм. въпросително притежателното чий, чия,... се използва кой, коя, кое, кои).

¹⁸ Стоянов, Ст. Цит. съч., с. 299.

¹⁹ Стойков, Ст. Цит. съч., с. 271.

²⁰ Топалова, Св. Един вид употреба на относителните местоимения в българските говори в Бесарабия (под печат).

ОСНОВНИ ИНФОРМАТОРИ

Анна Илиевна Константинова, родена през 1928 г., неграм. (Чийший);
 Д о р а Георгиевна Каназирска, родена през 1921 г., неграм. (Калчево);
 Владимир Федорович Балчев, роден през 1934 г. (Импущита); Альоша Дойков,
 роден през 1985 г., ученик (Бановка); Прасковья Николаевна Шевченко, родена
 през 1951, домакиня (родена в с. Каменка, от 1982 г. живее в град Измаил), и
 други.